

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı: Salgın Hastalıklar Özel Sayısı
Issue: Outbreak Diseases Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 105-124

XIX. Yüzyılda Rusya'dan Osmanlı Topraklarına Göç Edenlerde Görülen Salgın Hastalıklar (Kolera) ve Alınan Önlemler *Epidemics (Cholera) and the Measures Taken in the Migrants of the Ottoman lands from Russia in XIX. Century*

• Uğur BOZKURT*

*Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van / Türkiye.
Research Assistant (RA), Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History, Van / Turkey.
ugurbozkurt@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8698-8368

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

27/05/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

22/06/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

15/07/2020

Atf: Bozkurt, U. (2020). XIX. Yüzyılda Rusya'dan Osmanlı Topraklarına Göç Edenlerde Görülen Salgın Hastalıklar (Kolera) ve Alınan Önlemler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 105-124

Citation: Bozkurt, U. (2020). Epidemics (Cholera) and the Measures Taken in the Migrants of the Ottoman lands from Russia in XIX. Century. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Outbreak Diseases Special Issue, 105-124

Öz

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni birçok yönden etkileyen iki önemli konu göç ve salgın hastalıklardı. Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki siyasi emelleri Kafkas halkının Osmanlı topraklarına göçünü başlattı. Kitlemel göçlerin yoğun olduğu bu dönemde kolera başta olmak üzere, çiçek, tifo, frengi vb. salgın hastalıklar hem göçmenlerde hem de meskûn kişilerde görül-mekteydi. Salgın dönemlerinde göç olayları sınırlandırılmak istense de tam olarak başarı sağlanamadı. Hastalığın yayılma hızını arttıran göç olaylarının yanı sıra sağlıklı koşullarda büyük gruplar halinde barınan göçmenler hastalığın öldürücü etkisini arttırmaktaydı. Ayrıca göçmenlerin büyük gruplar halinde hareket etmeleri onların iskân ve iaşelerini temin etme konusunda sorun çıkmasına neden olmaktaydı. Bunun yanı sıra küresel çapta devam eden salgın hastalıklar döneminde hac ziyaretinde bulunan Rusya Müslümanlarının Osmanlı topraklarına gelmeleri ve Hicaz'a kadar olan seyahatleri birçok ülkenin dikkatini çekti. Bunun için Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemlerinin yanı sıra uluslararası sağlık konferansları düzenlendi. Salgın hastalıklara karşı yayımlanan talimat-nameler ve risaleler, kurulan tahaffuzhaneler, tebhirhaneler, etüv makinaları ve Meclis-i Tahaffuz'un çalışmaları dönemin salgın hastalıklarıyla mücadelesinde önemli rol oynadı.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya'dan göçler, salgın hastalıklar, Hac ziyareti, Osmanlı, Rusya.

Abstract

Two important issues affecting the Ottoman State in many ways were migration and epidemics in the XIX. Century. The political ambitions of Russia in the Caucasus region started the migration of Caucasian people to Ottoman lands. During this period of massive migration, especially cholera, smallpox, typhoid, syphilis, etc. epidemics were seen in both immigrants and residential people. Although migration events were intended to be limited during epidemic periods, full success was not achieved. In addition to migration events that increased the speed of the disease's spread, immigrants living in large groups in unsanitary conditions increased the lethal effect of the disease. In addition, immigrants acting in large groups created problems in providing their housing and food. In addition, Russian Muslims who visited pilgrimage during the epidemic diseases continuing on a global scale came to the Ottoman lands and their travels to Hijaz attracted the attention of many countries. For this, besides the measures taken by the Ottoman State, international health conferences were organized. The instructions and treatments published against the epidemic diseases, established the quarantine house, disinfected house, oven machines, the works of quarantine assembly played an important role in the fight against epidemic diseases of the period.

Keywords: Migrations from the Caucasus, epidemics, Pilgrimage visit, Ottoman, Russia.

Giriş

İnsan etkileşimlerinin yoğun olmadığı dönemlerde endemik olarak görülen hastalıkların yayılma hızı düşüktü. Ancak göç ve ticari ilişkilerin yoğunlaştığı dönemlerde salgın hastalıkların yayılma hızı arttı. XIV. ve XV. yüzyıllarda veba salgınları Avrupa'da birçok insanın ölümüne yol açmakla beraber Amerika'nın keşfinden sonraki süreçte ortaya çıkan frengi hastalığı da toplumsal sorunlara neden oldu (Yıldırım, 1996: 371). XIX. yüzyılda salgın hastalıkların hızlı yayılmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkan göç olayları Osmanlı Devleti'ni birçok olumsuz durumla baş başa bıraktı. Osmanlı bir taraftan olumsuz durumlarla mücadele ederken diğer taraftan göçmenlerin iskân ve iâşe durumlarını temin etmeye çalıştı. Göç eden insanların yolculuk esnasında kötü beslenmeleri ve vücut dirençlerinin zayıflaması hastalığa karşı korunmasız olmalarına neden olmaktaydı.

Salgın hastalıklar bir kişinin veya grubun göç etme sebebi olabiliyordu. Aynı zamanda başka sebeplerden dolayı göç edenler yolculuk süreçlerinde veya göç ettikleri yerlerde hastalığa yakalanabiliyorlardı (Kara, 2013: 337). Dönemin toplu taşıma aracı olarak kullanılan gemiler birçok farklı bölgeden gelen insanın sağlıklı koşullarda seyahat etmesine neden olmaktaydı. Aynı zamanda uzun ve sıkıntılı yolculuklardan dolayı vücut dirençleri düşen kişilerin gruplar

halinde barındırılmaları onları hastalığa yakalanmaya daha yatkın hale getiriyordu.

XIX. yüzyılda birçok salgın hastalık görülmekle beraber önemli salgın hastalıklarından biri olan kolera, Bengal’de (Hindistan) endemik olarak bulunmasına karşın daha sonra Hindistan’ın farklı bölgelerine yayıldı (McNeill, 1975: 261) . Özellikle Kalküta şehrinde salgın etkisini göstermekle beraber 1816-1818 yılları arasında İngiliz gemilerinin bölgeye gelmesiyle hastalık yayılma fırsatı yakaladı. Bu gemiler daha sonra hastalığı Nepal ve Afganistan’a taşıdı. 1820-1822 yılları arasında Seylan, Endonezya, Güneydoğu Asya, Çin ve Japonya’ya hastalık taşındı. Hastalıklı olan gemiler güney Arabistan’daki Muskat bölgesine gelerek buradaki köle ticaretini kontrol altına almaya çalıştı. Böylece hastalık Basra körfezi, Mezopotamya, İran, Suriye, Anadolu ve Hazar kıyılarına yayıldı. Daha sonra hızla Güney Rusya’ya yayılan hastalık Rusların, İran (1826-28) ve Osmanlı ile (1828-29) mücadeleleri neticesinde daha fazla yayılma alanı buldu. Bunun yanı sıra 1830-1831 yılları arasında Polonya isyanına bağlı askeri hareketler hastalığı Baltık denizine taşıdı ve gemiler vasıtasıyla İngiltere’ye yayıldı. İrlanda işgal edilince İrlandalı göçmenler hastalığı Kanada’ya taşıdıkları sırada Güney ABD (1832) ve Meksika (1833) hastalıklı tanışmış oldu (McNeill, 1975: 262, 263). Hastalığın kıtalar arası yolculuğu hızlı olmasının yanı sıra birçok devleti soruna çözüm bulma arayışına itti.

Dr. Elisha Harrison Raporları ve Amerikan Halk Sağlığı Birliği’nin bildirimlerinden alıntı yapılarak hazırlanmış olan “Amerika Kolera Salgınları ve Göçmen Gemileri” başlıklı yazıda; 1832’de kolera salgınına yakalanan göçmenlerin bu hastalığı New York ve Quebec limanlarına taşıdığı iddia edilmekteydi (Abbott, 1924: 47-48). Bunun için göçmenler ile ilgili bazı yaptırım kararların alındığı ve kısıtlamaların yapıldığı görülecektir.

1844’te Hindistan’da tekrar başlayan kolera salgını Afganistan, Azerbaycan, İran, Irak ve Rusya yoluyla ikinci defa Osmanlı topraklarına ulaştı. 9 Eylül 1847’de Trabzon’da görülen bu hastalık daha sonra Anadolu’ya yayıldı. Ekim 1848 tarihine kadar devam eden ikinci kolera salgınında İstanbul’da ölen kişi sayısı 4.292 olarak kaydedildi (Yıldırım, 2009: 132, 133). Osmanlı Devleti Rusya’dan gelen göçmenleri ve salgın hastalıkları ilk olarak Karadeniz’e kıyısı olan şehirler vasıtasıyla alıyordu.

Kırım Harbi (1853-1856) sürecinde de görülen kolera salgını Osmanlı topraklarının dışında kalan yerlerde daha etkili oldu. 1854’te İngiltere’de 20.000, İskoçya’da 6.848, Fransa’da 140.000, Sardunya’da 24.000, Bavyera’da 7.370 kişi öldü. Bunun yanı sıra hastalık bu tarihte

İspanya, İsviçre, Avusturya ve Osmanlı'da görülmekteydi (MacNamara, 1876: 198, 199). 1863'te Trabzon'da görülen tifüs ve çiçek hastalıkları göçmenler arasında etkili olmakla beraber şehrin birçok bölgesine yayıldı (Yılmaz, 2018: 11).

1865'te Büyük Kolera salgını İskenderiye'de görülmekle beraber (Midhat, 2003: 116) 1888'de Kuneytire'de bulunan Çerkez göçmenler arasında sarı humma hastalığı baş gösterdi (Başibek, 2017: 54, 55) 1892'de yine Rusya'da Osmanlı topraklarını tehdit eden kolera salgını görüldü (Yıldırım, 2016: 50). 1902-1923 yılları arasında dünyanın her yerinde görülen altıncı ve son kolera salgını 1907'de Rusya'dan Hicaz'a gitmek üzere İstanbul'a uğrayan iki hacı adayı tarafından getirildi. Tahtakale'de bulunan Kebapçı Han'ında hastalanan hacılar hemen karantinaya alındı. Kebapçı hanı dezenfekte edildi ve bu sayede salgın 12 vaka ile sınırlandırılarak salgının yayılması önledi (Yıldırım, 2016: 50-51).

Rusya'dan Osmanlı Topraklarına Göç Edenlerde Görülen Salgın Hastalıklar ve Alınan Önlemler

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti gerek ticari gerekse de siyasi sebeplerden dolayı Karadeniz vasıtasıyla Rusya ile iletişim halindeydi. Sürekli geçiş güzergâhı olan deniz yoluyla etkileşim halinde olan insanlar bazı hastalıkların bu vasıtayla taşınmasına neden oldular. Özellikle Rusya'dan Osmanlı topraklarına kitlesel göçlerin yaşandığı bu dönemde başta kolera olmak üzere birçok salgın hastalık Osmanlı topraklarına ulaştı. Bu dönemde birçok ülkeyi meşgul eden kolera salgını İstanbul'da ilk defa 1831'de görülmekle beraber bu hastalığın Rusya toprakları olan Odessa'dan gelen bir yelkenli vasıtasıyla Galata'ya taşındığı ve 15 Eylül'e kadar 5-6 bin kişinin ölümüne neden oldu (Yıldırım, 2009: 130). Bunun üzerine Osmanlı Devleti salgını önlemek amacıyla tedbirler almaya çalıştı. İlk başta hastalığa karşı nasıl muamele edileceğini, beslenme ve hijyen konusunda ayrıntılı bilgiler veren bir talimatname yayımlandı (Takvim-i Vakayi, 1247: 4). Ayrıca dönemin hekimbaşı olan Mustafa Behçet, bir mukaddime ve üç babdan oluşan 12 sayfalık "İllet-i Cedid Risalesi" yazarak hastalıktan korunma tedbirleri ve hastalığa yakalanma durumunda yapılması gerekenler ile ilgili önemli bilgiler vermekteydi (Behçet, 1247: 1-12). Bunun yanı sıra 1835'te Çanakkale'de tahaffuzhane (koruma veya karantina evi) kuruldu. Karantina uygulamalarını daha teşkilatlı hale getirmek için 1837'de Meclis-i Tahaffuz (Karantina Meclisi) kuruldu. (Yıldırım, 1996: 371). Meclis'e üye olan sağlık çalışanlarının az olması ve salgın hastalığın ülke sınırlarını aşarak birçok ülkeyi etkilediği için başka ülkelerden de sağlık çalışanları Meclis-i Tahaffuz'da faaliyetlerde

bulundular. Konumuz itibariyle Karadeniz'den gelebilecek salgın tehlikesine karşı Samsun, Trabzon, Batum ve Sinop'ta karantina merkezleri oluşturularak altı Osmanlı üyesi ile Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin ve İran'ın birer üyesi Meclis-i Tahaffuz'da çalışmalar yürüttüler (Yalçınkaya, 2019: 441, 442). Yapılan çalışmalar neticesinde içerde bulunan hastalıklara karşı nasıl müdahale edileceği ve dışarıdan gelebilecek hastalıkların önlenmesi konusunda çalışmalar yapılmaktaydı.

İlk kolera salgınına karşı gerekli önlemleri aldığını düşünen Osmanlı Devleti'nin ikinci kolera salgınıyla karşılaşması geç olmadı. 1847-1848 tarihleri arasında görülen bu salgın bir önceki salgına göre çok etkili olmadı (MacNamara, 1876: 160). Daha sonra Kırım Harbi'nde (1853-1856) görülen kolera salgını Osmanlı topraklarına Avrupa'dan gelen Fransız askerleri vasıtasıyla ulaşmakla beraber özellikle askerlerden ölenler oldu (Yıldırım, 2009: 135). Osmanlı Devleti bu tarihe kadar salgın hastalıklara karşı etkili yöntemler uygulamaya çalışıyordu. Ancak bu tarihten itibaren göçmenlerin Osmanlı topraklarına daha yoğun şekilde gelmeleri salgın hastalıklarla mücadelede zorlu bir süreci başlattı.

Rusya'nın Kafkasya üzerindeki siyasi emelleri neticesinde birçok kişi Osmanlı topraklarına göç etti. Genel olarak, 1858-1864 yıllarında Kuban Bölgesi'nden 398 bin Çerkez, Abaza ve Nogay göç etti. Anadolu'ya bu dönemde yapılan son kitlesel göç 1865'te 5.000 Çeçen ve 3.500 Karabulak ailesi ile gerçekleşti (Болкова, 1974: 219-221). Daha sonraki süreçte göçler nispeten azaldı ancak salgın hastalıklarla mücadelede göçmenlerin barınma ve sağlık gibi ihtiyaçları giderilmeye çalışıldı.

1860'da İstanbul'a gelen Çerkez ve Nogay göçmenlerinin sayısı 14.000'i bulmakla beraber bu kişilerin arasında tifüs salgın hastalığının bulunduğu bildirilmekteydi. Bu kişilerin iskân edilmeleri ile ilgili Meclis-i Sıhhiye tarafından gerekli tedbirlerin alınması gerektiği bildirildi. Göçmenlerin Ankara, Konya ve Eskişehir gibi İç Anadolu'da bulunan vilayetlere iskân edilmeleri düşünülmekteydi (BOA, A. MKT. NZD., 308/26, H-18-08-1276). Amaç göçmenleri ivedi olarak iskân ettirmek ve salgın hastalığın yayılmasını önlemektir. Ancak çok fazla sayıda göçmen olması işleri zorlaştırıyordu.

1861'de sağlık alanında istihdam edecek kişi bulmakta sıkıntı yaşayan Osmanlı, göçmenler arasında çıkan salgın hastalıklara karşı taşrada bulunan memleket tabiplerini hasta olan göçmenlere bakmaları için görevlendirdi. Varna'da ve Mersin iskelesinde bulunan göçmen yoğunluğundan kaynaklı tabip ihtiyacının giderilmesi gerekmekteydi. Bunun için Adana'da bulunan tabiplere 1.000 kuruş maaş verilmesini

kararlaştırdı. Tabiplerin herhangi bir ihtiyacı olursa karşılamaktan çekinmeyen Osmanlı, hasta olan göçmenlerin talep etmeleri halinde fark gözetmeksizin muayene edileceklerini bildirmekteydi (BOA, A. MKT. UM., 500/82, H-17-03-1278). Göçmenlere her ne olursa olsun kendi vatandaşı gibi muamele edileceğini ifade eden Osmanlı Devleti örnek bir davranış sergilemekteydi.

Rusya'dan gelen göçmenlerin kitlesel olarak buldukları yerlerin başında Trabzon gelmekteydi. Aralık 1863'te Trabzon'da 7.000 göçmen bulunmakla beraber ölüm oranı 20-40 arasında değişmekteydi. Bu tarihte yaklaşık 1.000 kişinin hastalığı ölümle sonuçlanmasının yanı sıra şehirde görülen tifüs ve çiçek hastalıklarının hem göçmenler arasında hem de yerli halk arasında yayıldığı bildirilmekteydi (Yılmaz, 2018: 11). Trabzon göçmenler ve salgın hastalıklar konusunda en fazla sorun yaşayan şehirler arasında görülmekteydi.

1864'te Rusya'dan Trabzon'a gelen göçmenler arasında salgın hastalık zuhur etmekle beraber önlem olarak tabip gönderilmesi talep edildi (BOA, A. MKT. MHM. 293/57, H-21-09-1280). Bunun için daha önce Meclis-i Tahaffuz'un hizmetinde önemli görevler icra eden ve 1859'da Bingazi'ye giderek buradaki veba salgını konusunda çalışmalar yapan İtalyan asıllı Dr. Barozzi görevlendirildi. Ancak Dr. Barozzi'den önce göçmenlerin iskân, iaşe ve diğer ihtiyaçlarıyla ilgilenmek üzere bölgeye gönderilen Yaver Efendi bulunmaktaydı. Dr. Barozzi ve Yaver Efendi göçmenler ve salgın hastalıklarla mücadele konusunda müşterek hareket edememekle beraber bazı sorunlar yaşadılar (Yılmaz, 2018: 7-9). Yabancı birinin Osmanlı topraklarında salgın hastalıklarla görevlendirilmesi olayın ciddiyetini gözler önüne seriyordu.

1865'te göç olayları azalmaya başlamakla beraber "Büyük Kolera" şeklinde tabir edilen salgın hastalık ortaya çıktı. İlk olarak İskenderiye'de görülen bu salgına karşı karantina uygulanması düşünöldü fakat denetimin sıkı yapılmamasından dolayı salgın hastalık temmuz ayının başlarında İstanbul'da göröldü (Midhat, 2003: 116, 117). 28 Haziran-10 Ekim 1865 tarihleri arasında etkili olan salgın sürecinde sadece İstanbul'da 11-30 bin kişinin öldüğü iddia edilmekteydi (Yıldırım, 2009: 137). Osmanlı Devleti göçlerin azalmasıyla rahat kavuşacağını umarken salgın hastalıklar ortaya çıkıyordu. Kolera salgınından kendini izole edemeyen Osmanlı toplumu beşinci defa salgınla karşılaştı. 1870-1872 tarihleri arasında görülen kolera salgını neticesinde ortalama iki buçuk ayda sadece İstanbul'da 2.914 kişi yaşamını yitirdi (Yıldırım, 2009: 141). Salgın hastalığın etkisini tam olarak üzerinden atamadığı bir dönemde kitlesel

göçlerin yoğunluk kazandığı ve bu nedenle birçok hastalığın zuhur ettiği 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi patlak verdi.

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi süresince salgın hastalılar sadece göçmenlerde görülmemekle beraber askerler arasında da baş gösterdi. Daha savaş devam ederken 25 yaşında olan İngiliz Ataşemiliteri Julien Lebaro tifo hastalığından öldü (BOA, Y.PRK.HR., 1/77, H-17-09-1294). Ayrıca İstanbul'a yakın yerlerde bulunan Rus askerleri arasında hastalık görülmekteydi. Bunun yanı sıra havaların ısınmasıyla hastalığın daha çok yayılacağı ve Rus askerleriyle temastan kaçınmak için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmekteydi (BOA, İ. DH., 766/62392, H-04-03-1295). İstanbul'a gelen göçmenlerin kötü şartlar altında bulunmaları ve havaların ısınmasından kaynaklı salgın hastalıkların çıkabileceği ve bu konuda tedbir alınması gerektiği uyarısı yapıldı (Vakit, 1295: 2). Yapılan bu uyarılar pek işe yaramamakla beraber 1878'de İstanbul'da tifo, tifüs ve zatürre gibi salgın hastalıklardan yaklaşık olarak günde 300-500 ölüm vakasına rastlanıyordu (İpek, 1991: 135). Osmanlı bir taraftan savaşta düşman askerlerine karşı mücadele verirken diğer taraftan salgın hastalıklara karşı mücadele vermek zorundaydı.

Birçok bölgeden İstanbul'a gelen göçmenlerin bir arada tutulması salgın hastalıkların yayılmasını hızlandırıyordu. Bunun için toplu yerlerde olan göçmenler farklı bölgelere sevk ediliyordu. Sevkiyat için gerekli para tedarik edilmeye çalışılmakla beraber Mustafa Fazıl Paşa konağında bulunan 3.400 kişi¹, Çifte Saraylarda bulunan 1.000 kişi, Kumkapı'da bulunan İbrahim Paşa camisinde 160 kişi, Zaptiye dairesinde bulunan 155 kişi ve İlhami Paşa konağında bulunan 245 kişi farklı yerlere sevk edildi. (BOA, Y.MTV., 12/5, H-07-09-1300). Burada amaç göçmenlerin büyük gruplar halinde bir arada olmalarının önüne geçerek salgın hastalıkların yayılma hızını düşürmekti. Salgın hastalıkları önlemek amacıyla alınan bir başka karar 30.000 göçmenin Alemdağı ve Fenerbahçe'de kurulacak çadır ve barakalara sevk edilmesiydi (İpek, 1991: 137). Osmanlı Devleti göçmenlerin birbirinden izole olması için farklı yöntemler deniyordu.

Osmanlı topraklarına gelen göçmenler tek tip hastalıklardan muzdarib olmamakla beraber birçok hastalığa yakalanıyorlardı. Akdeniz bölgesinde bulunan göçmenler sıtmadan hayatını kaybederken Suriye ve Lübnan'da bulunan göçmenler başta çiçek hastalığı olmak üzere çeşitli hastalıklardan hayatlarını kaybettiler (Gümüşsoy, 2011: 326). 1888'de Kuneytire'de iskân edilmeyi bekleyen Çerkez göçmenler

¹ Arşiv belgesindeki sayısal verilere sadık kalınmakla beraber Mustafa Fazıl Paşa konağında var olduğu iddia edilen göçmen sayısının çok fazla olduğunu ve ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini düşünmekteyiz.

arasında sarı humma hastalığı ortaya çıkmakla beraber salgının önüne geçebilmek için 5.000 kuruş tahsis edildi (Başibek, 2017: 54, 55). Rusya'dan ise ithal dilen kolera salgını birçok göçmen ve Osmanlı toplumu için büyük tehlike oluştuyordu.

1892'de Rusya ve İran'da görülen kolera salgınının Osmanlı topraklarına bulaşmasını önlemek amacıyla Sinop'ta 24 Ağustos 1892'de tahaffuzhane yapıldı. Tahaffuzhane olası bir salgın döneminde Osmanlı topraklarına gelen kişilerin sağlık açısından herhangi bir tehdit unsuru olup olmadıkları tespit etmeye çalışılıyordu. Sinop'ta herhangi bir sağlık sorunu taşımayan gemiler son kontrolleri için Kavak tahaffuzhanesine gönderilirdi. Salgın hastalıklı olduğu düşünülen gemiler ise 15 gün burada bekletilir ondan sonra Kavak'a gelip 1 gün ihtiyat karantinası bekler daha sonra patentalarını alabilirlerdi (Yıldırım, 2016: 50). Osmanlı burada denetimi sıkı tutup hastalık olmadığına emin olduktan sonra gemilerin geçişine izin vermektedir. Daha sonraki yıllarda da tedbiri elden bırakmayan Osmanlı, 1893'te Rusya'nın Rostov bölgesinde çıkan salgın hastalıktan dolayı tedbir alma gereği duydu. Bunun için Azak'tan gelen kişilerin Sinop tahaffuzhanesinde 10 gün karantinaya alınmaları gerektiği Meclis-i Sıhhiye tarafından kararlaştırıldı (BOA, DH. MKT., 2057/48, H-13-08-1310). Bu sayede Osmanlı Devleti birçok salgın vakalarının çıkmasını engelledi.

Salgın hastalığın varlığı devam ettiği yıllarda Rusya'dan Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen kişiler bulunmaktaydı. 1893'te Rusya'dan Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen Çerkezler, Batum Şehbenderliği aracılığıyla talepte bulundular. Çerkezlerin göç etmelerini Osmanlı Devleti uygun bulmasına karşın Rusya'da bulunan salgın hastalık sebebiyle iskânlarının mümkün olmadığını bildirilmekteydi (BOA, DH. MKT., 2020/61, H-24-04-1310). Bu durum göçleri durduran etken olarak görülebilirdi fakat gayri resmi yollardan Osmanlı topraklarına göçler devam ediyordu. Öyle ki bu zamanda İstanbul'a Musevi göçmenler gelmekteydi. Rusya'da salgın hastalık devam ederken Musevi göçmenlerin gelmelerinin doğru olmadığı söylenmekle beraber gelen göçmenlerin daha önce Selanik vapuruyla başka bölgelere sevk edildiği ve kalanlarında aynı şekilde başka bölgelere sevk edilmesi gerektiği bildirilmekteydi (BOA, DH. MKT., 1980/31, H-06-01-1310). Osmanlı Devleti her halükarda göçmen trafiğini durdurmak istiyor gelen göçmenlerin de derhal uzaklaştırılmasını umuyordu.

İstanbul'da salgın hastalıkları önlemek için alınan tedbirlerden biri de tütsüleme, etüvden geçirme işlemlerinin yapıldığı tebhirhanelerin kurulmasıydı (Sarıyıldız, 1998: 321). Bunun için

Gedikpaşa civarı uygun görülmele beraber tebhirhaneye gerekli olan alet ve edevatın temini konusunda gazetelere ilan verilmesi düşünölmekteydi (BOA, MV, 77/111, H-15-06-1311). Ayrıca Galata ve Üsküdar'da da tebhirhaneler inşa edilmekle beraber buralarda istihdam edilecek memurların kimler olacağı tespit edildi (BOA, A. MKT. MHM., 593/31, H-25-06-1311). Bunun yanı sıra 1894'te İstanbul boğazında; Büyükliman, Rumeli Kavağı, Büyükdere, Anadolu kavağı-Manastırağı, Umuryeri ve Serviburnu'nda tahaffuzhaneler bulunmaktaydı (Yıldırım, 2016: 52). Salgın hastalığa karşı karantina ve dezenfekte işlemleri sıkı bir şekilde yapılmaya çalışılıyordu.

1898'de Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göç etmek için izin talebinde bulunan kişilerle ilgili Rusya'nın yerel yöneticileri farklı görüşteydiler. Samara Valisi izin talebinde bulunan kişilerin gitmesi konusunda herhangi bir mahsur görmezken Ufa Valisi Osmanlı topraklarına göç etmek isteyenlere izin verilmemesi gerektiğini söylüyordu. Ufa Valisi'nin böyle düşünmesinin iki sebebi vardı. Birincisi Osmanlı topraklarına göç edecek Kafkas halklarının ellerinde bulunan sermayeyi götürecekleri, ikincisi ise Osmanlı topraklarına göç edenlerin olası geri dönüşlerinde hastalık getireceği endişesiydi (РГИА, Ф. 573, О. 12, Д. 13390, Л., 11). Salgın hastalıkların önlenmesi adına her iki ülke de göçlerin durdurulması gerektiğini düşünüyordu.

Osmanlı Devleti denetimlerin aksaması için gerekli uyarılarda bulunmaktan geri durmuyordu. Bunun için Kastamonu Vilayeti Sinop Mutasarrıflığına gönderilen telgrafta Rusya'dan Sinop'a gelen Gariformerk adlı gemide salgın hastalıktan birkaç kişinin öldüğü ve bundan dolayı tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmekteydi (BOA, BEO, 3198/239850, H-22-10-1325). Buradan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı daha topraklarına ulaşmadan gemilerde salgın hastalık olup olmadığı konusunda malumat toplayabilmekteydi.

Rusya'dan gelebilecek salgın hastalıkların ilk tehdit ettiği yerler Trabzon ve Erzurum'du. Bunun için Osmanlı Devleti bu bölgelerde sağlık hizmetlerini yürütmek amacıyla memurlar sevk edip gerekli tedbirleri almaya çalışılıyordu (BOA, BEO., 3421/256551, H-29-09-1326). Aynı zamanda Trabzon bölgesinde bulunan sahil bölgelerinde gerekli görüldüğü takdirde karantina uygulamasının yapılması ve denizde seyyar halde bulunan kayıklar vasıtasıyla olası tehlikelere müdahale edilmesi gerektiği bildirilmekteydi (BOA, DH. MKT., 2650/93, H-13-10-1326). Burada amaç gayri resmi yollardan Osmanlı topraklarına yapılacak başta göç olaylarını durdurmak ve hastalık şüphesi taşıyan kişilere karşı denetim sağlamaktı.

1909'da kolera salgını etkisini sürdürmekle beraber Rusya'nın kuzeyinde görülen kolera salgını sebebiyle Osmanlı topraklarına yapılacak göç taleplerinin ertelenmesi sıhhiye komisyonu tarafından gerekli görüldü (BOA, HR. İD., 10/53, M-29-08-1909). Ayrıca salgın hastalıklara karşı alınan tedbirlerde bazı düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemeler hastalıklı kişilerin karantina uygulamasından firar etmeleri durumunda güvenlik güçlerine bu kişileri silah zoruyla durdurma yetkisi verilmekteydi. Ancak hastalığın yaygın olduğu bir bölgeden kendini kurtarmak amacıyla göç etmek isteyen kişilere karşı hapis ve para cezası verilecekti (BOA, DH.İD., 87/37, H-11-09-1329). Osmanlı bu şekilde göç etme sebebi zaruri olanlara karşı daha sağlıklı davranmaktaydı.

Salgın Dönemlerinde Rusya'dan Hac Ziyareti İçin Göç Edenlere Karşı Alınan Önlemler

Rusya'da özellikle Kafkasya bölgesinde bulunan Müslümanlar hac ziyaretinde bulunmak için her yıl transit olarak göç ediyorlardı. Hareket halinde olan bu kişiler salgın dönemlerinde hastalığın başka bölgelere yayılmasına sebep oldukları gibi kitlesel olarak hareket ettikleri için de özellikle Hicaz'da hastalığın çoğalmasına neden olmaktaydılar. Osmanlı Devleti'nde Şam ve Kahire güzergâhlarını izleyen iki önemli hac kervanı bulunmaktaydı. İstanbul-Şam-Mekke hac yolu üzerinde bulunan menziller; Üsküdar, Kartal, Gebze, Hersek, İznik, Lefke, Vezirhanı, Söğüt, Eskişehir, Hüsrev Paşa, Bolvadin, İshaklı, Akşehir, Iğın, Ladik, Konya, İsmil, Karapınar, Ereğli, Ulukışla, Çiftehan, Ramazanoğlu Yaylası, Çakıt, Adana, Misis, Kurtkulağı, Payas, Belen, Antakya, Zenbakiye, Şu'ur, Madik, Hama, Humus, İkipapılı, Şam, Kubbetü'l-Hacc, Müzeyrib, Mafrak, Ayn-ı Zarka, Ma'an, Akabebaşı, (Akabetü'r-re's) Kal'a-i Tebuk (Âsî Hurma), Birke-i Mu'azzama, Dârü'l-Hamrâ (Berdu'l-Acüz, Pirinç Ovası), Medâyin-i Sâlh, Ülâ, Bi'r-i Ganem, Sahrâ-yı Matrân, Bi'r-i Cedid, Hediye Eşmesi, Fahleteyn (Selam Kayası), Vâddiyü'l-Kurâ, Medine-i Münevvere, Bedr-i Huneyn, Mekke-i Mükerrreme, Minâ, Müzdelife, Cebel-i Arafât'tı (Armağan, 2000: 82-98), (Doğan, 2013: 129).

Müslümanların hac ziyaretlerinden dolayı salgın hastalıklar daha fazla yayılma alanı bulduğu iddia edilmekteydi (McNeill, 1975: 264). Yılın 8 ayı boyunca hac ziyareti yapmak isteyen hacıların yollara düştüğü, Kabil, Afganistan ve Hindistan'dan 60 bin kişinin yanı sıra Anadolu, Kafkasya, Hazar ve Karadeniz kıyılarından daha birçok insan hac ziyareti yapıyordu (American Public Health Association 1873: 340). MacNamara'ya göre; Avrupa'daki 1847-1849 salgını Osmanlı ve İran topraklarından ithal edildi ve bu salgın diğer salgınlara göre daha

öldürücüydü (MacNamara, 1876: 198). Bu bağlamda salgın hastalıkların daha fazla yayılmasının sebebi hac ziyaretleri olarak görülmekteydi.

Salgın hastalıklar Amerika'yı da etkisi altına aldı. Amerika'da 1848-1849 yıllarında salgın hastalıklar New Orleans'a Havre'den gelen göçmenler tarafından taşındı. 1850'ye kadar kıtaya yayılan salgın New York ve Quebec'te görülmedi. 1854'te tekrar ortaya çıkan salgın daha öncekilerden farklı olarak daha az insanın ölümüne sebep oldu. 1865-1866 yıllarında salgın tekrar ortaya çıktı. 1873'teki salgın daha önce çıkanlardan daha fazla bölgeye yayılmakla beraber iki yüzden fazla bölgede görüldüğü bildirildi (Abbott, 1924: 47-48).

Rusya üzerinden Avrupa'yı tehdit altına alan salgına önlem almak amacıyla başta Fransa olmak üzere birçok ülkenin katılımıyla uluslararası sağlık konferansları düzenlendi. İlk ikisi Paris'te yapılan konferansların üçüncüsü İstanbul'da yapıldı (Yılmaz, 2014: 202). 1866'da İstanbul'da toplanan uluslararası sağlık konferansında hac konusu masaya yatırıldı. Hacıların yeme içme ve kurban kesme işlemlerine dikkat etmeleri değerlendirilen toplantıda özellikle Hindistan'dan gelen hacılarla temastan kaçınılması gerektiği bildirildi (Sarıyıldız, 2001: 165). Konferansta Meclis-i Tahaffuz'un Fransız delegesi olan Fauvel, salgın dönemlerinde Hicaz ile Mısır arasındaki bağlantının kesilmesi gerektiğini söylemesi üzerine Sina Yarımadası'nda bulunan Tor bölgesinde 15 günlük karantina uygulamasına başlandı (Yılmaz, 2014: 202). Amaç hac görevini yapan kişilerin buradan başka bölgelere geçerek olası salgın hastalıkları yaymalarını önlemektir.

MacNamara'nın 1869'da yaptığı açıklamaya göre; Avrupa, Osmanlı, Rusya, Orta Hindistan ve Bombay'dan kaynaklanan kolera salgınıyla tehdit altındaydı (MacNamara, 1876: 352). Avrupalı bilim adamlarına göre her ne kadar hac ibadetlerini yerine getirenlerde hastalık görülme de İstanbul'un Türk mahallelerindeki kolera salgınının sebebi Hicaz'dan gelen hacı adaylarının orada kutsal olarak gördükleri toprak, şifalı otlar, örtüler vb. eşyaları yanlarında getirmelerinden kaynaklanıyordu (Yıldırım, 2009: 142). Avrupalıların hac konusunda Osmanlı Devleti'ni suçladıkları ortadaydı. Bunun için Osmanlı Devleti her türlü tedbiri almaya çalışıyordu.

1894'te Hicaz'da hacılardan kaynaklı kolera salgını çıktığından dolayı Osmanlı Devleti tarafından bir etüv makinesi gönderildi. Amaç hacıların giysilerini ve kullandıkları eşyaları dezenfekte etmektir. Ancak burada bulunan hacılar arasında elbiselerinin çıkartılarak Mekke'de çıplak dolaştırılacakları dedikodusu dolaşınca birçok kadın hacı adayları Cidde'den Mekke'ye gitmedi. Ayrıca birçok Bedevi, etüv makinasının

inşa edilmesini istemediklerini eğer inşa edilirse isyan edeceklerini söylediler. Her halükarda etüv makinası kurularak gerekli tedbirler alınmaya çalışıldı (Yıldırım, 2006: 26). Daha önce böyle bir makinayla karşılaşmayan insanların farklı düşüncelere kapılmaları Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmaktaydı.

1907'de Rusya'da başlayan kolera salgınından dolayı Osmanlı Devleti, Rusya'dan gelen hacı adayları ve göçmenler için tedbir alınması gerektiğini bildirmekteydi. Bu vesileyle Rusya'dan gelen hacı adaylarının hiç kimseyle temasta bulunmaması gerektiğini ve doğrudan Sinop'ta bulunan tahaffuzhaneye gönderilmelerini ve beş gün karantinada kalmaları istendi. Yine bu tarihte Osmanlı topraklarına göç eden ahalinin gelmesinin önlenmesi gerektiği bildirilmekteydi. Ancak alınan tedbirlere rağmen Rusya'dan Erzurum'a göç edenler oldu (BOA, İ. HUS, 160/53, H-17-10-1325). Osmanlı Devleti her ne kadar önlem almaya çalışsa da gayri resmi yollardan göç edenleri engelleyemiyordu.

Osmanlı topraklarına gelen hacı adaylarının giriş güzergahlarından biri de Çatalca'ydı. Çatalca Mutasarrıflığına çekilen telgrafta Viyana Treni ile Odesa'dan Yanya'ya oradan da İstanbul'a gelmeyi planlayan hacı adaylarının trenini durdurarak içinde bulunan kişilerin Çatalca Mutasarrıflığındaki tahaffuzhanede karantinaya alınması istenilmekteydi (BOA, BEO, 3198/239791, H-21-10-1325; BOA, BEO, 3197/239756, H-23-10-1325). Bunun yanı sıra Rusya'dan gelen hacı adaylarının kontrol edildikleri bir başka istasyon Sinop tahaffuzhanesiydi. Gelen hacı adaylarına karşı Sinop tahaffuzhanesinde gerekli tedbirler alınmakla beraber bu kişilerin sayılarında meydana gelen artış ve ölüm oranları göz önünde bulundurularak barınma ihtiyaçları için Sinop'taki topçu kışlasında bulunan çadırların verilmesi talebinde bulunuldu (BOA, BEO, 3199/239851, H-23-10-1325). Osmanlı hacı adaylarının barınma ihtiyacını karşılamada sorun yaşamaktaydı.

2.000 kişiden oluşan bu hacı adaylarının Sinop'ta bulunan karantina süreleri bittikten sonra Anadolu karantinasına gönderildiler. Burada da gerekli kontrolleri yapıldı ancak hava durumunun yolculuk için elverişsiz olması nedeniyle iki gün orada kaldılar. Daha sonra buradan ayrılan gemi Çarşamba günü Büyükdere limanında sahile yakın bir mesafede demir attı. Osmanlı Devleti, salgın hastalıklı olan bir geminin bu şekilde demir atmasının uygun olmadığını ve hastalığın bulaşabileceğini bildirdi (BOA, BEO, 3215/241113, H-20-11-1325). Salgın hastalıkla mücadelede görülen aksaklıklar için gerekli uyarılar yapılmaktaydı.

Hacı adaylarının ziyaretleri konusu sadece Osmanlı Devleti'nin sorumluluğu altında değildi. Bu konuda Rusya'da en az Osmanlı kadar

sorumluydu. Ancak Osmanlı Devleti'nin daha çok çaba sarf ettiği ortadaydı. 1908'de Rusya dâhilinde kolera salgını görüldüğünden buradan gelecek hacı adaylarının bekletilmesi ve Kavak'a gelen hacı adaylarının kontrollü bir şekilde Beyrut tahaffuzhanesine sevk edilmesi ile ilgili kararın Petersburg Büyükelçiliği'ne bildirilmesi gerektiği ifade edildi (BOA, DH. MKT., 2617/64, H-02-09-1326). Osmanlı bir taraftan hacı adaylarının sağlık işlemleriyle uğraşırken diğer taraftan Rusya'ya süreç hakkında rapor vermekteydi.

Osmanlı topraklarına ulaşan hacı adayları tahaffuzhane kapasitesine göre daha çok olabiliyordu. Bundan dolayı gelen hacı adayları tahaffuzhanede yer olmadığı için vapurda bekletilirlerdi. Vapurda bekleyen hacı adayları daha sonra 8 gün barakada kalırlar ve toplam 10 gün karantina süresi geçirirlerdi. Ayrıca 7 gün tahaffuzhanede kalan hacı adayları kontrollü bir şekilde gönderilirdi (BOA, BEO, 3824/286738, H-14-11-1328). Bu durum Osmanlı için oldukça sıkıntılı bir süreç olmakla beraber hacı adayları da olumsuz durumlarla karşılaşmaktaydı.

Osmanlı hacılar tarafından kolera salgınının İstanbul'a gelmesini önlemek için bu kişilerin İstanbul'a girişini yasakladı. Fakat hacıların İstanbul'a gelmemeleri ticari anlamda kötü sonuçlar doğuruyordu. Osmanlı iç ticaretinde binlerce kişinin alış veriş yapmasının engellenmesi esnaf tarafından hoş karşılanmadı. Tanin gazetesinin "Sıhhiye Nezaretinin Nazarı Dikkatine" başlıklı yazısında; iki seneden beridir hac vazifesini yapan hacıların İstanbul'a gelmelerinin yasaklandığı ve bu kişilerin Sinop tahaffuzhanesinde karantinaya alındığını bildirilmekteydi. Daha önce olduğu gibi hacıların İstanbul'a gelmeleriyle binlerce esnafın memnun olacağı ifade etmekteydi (Tanin, 1909: 2). Salgın süreci Osmanlı Devleti'ni ekonomik anlamda da olumsuz yönde etkilemekteydi.

Rusya, Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yapılan göçler için izin talebinde bulunan herkese aynı muamelede bulunmuyordu. İşine yarayacağını düşündüğü kişilerin göç etmesini engellerken bazı kişilerin de göçünü teşvik ediyordu. Bu durumun farkında olan Kafkas halkı Osmanlı topraklarına göç edebilmek için hac ziyaretinde bulunma bahanesiyle izin istemekteydi. Bu durum hac ziyareti için yapılan izin taleplerinde meydana gelen artıştan anlaşılmaktaydı. Rusya bu durumun önüne geçmek için hac ziyaretinde bulunanların kefil göstermesi gerektiğini aksi takdirde izin verilmeyeceği uyarısında bulundu (Бадаев., 2008: 206-207). Böylece hac ziyareti yapma konusunda samimi olanlar salgın hastalığın yanı sıra kefil bulma sorunuyla da karşı karşıya kaldılar. Diğer taraftan hac ziyareti

bahanesiyle gelebilen göçmenler Osmanlı Devleti için sorun oluşturmaya devam edecekti.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin göç ve salgınla olan mücadelesi diğer devletlerde olduğu gibi aynı zamanda başlamakla beraber daha zorlu bir süreçten geçtiği söylenebilir. Öncelikle bulunduğu coğrafi konum itibariyle geçiş güzergâhında olması birçok kişinin hastalığı getirmesine neden oldu. Birçok sebepten dolayı Osmanlı toprakları dışarıdan gelenler için uğrak yeri olmaktaydı. Ayrıca Rusya'dan Osmanlı topraklarına yapılan göçler ve hac ziyareti yapmak için gelen Müslümanlardan dolayı insanların izole bir hayat yaşaması imkânsız hale gelmekteydi.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda daha önce olmadığı kadar göç olaylarıyla karşı karşıya kaldı. Göçmenlerin iskân ve iaşelerini temin etme sorunu çözülmeden başlayan salgın hastalıklar zorlu bir süreci başlattı. Dönemin en önemli salgın hastalıklarından biri kolera salgını Hindistan'dan birçok bölgeye yayılmakla beraber Osmanlı Rusya vasıtasıyla bu hastalıkla karşılaştı. Rusya'dan ithal edilen kolera salgınının yanı sıra çiçek, tifo, frengi, sarıhumma vb. hastalıklar göçmenler arasında bulunmaktaydı. Salgın hastalıkların göçmenler arasında daha çok görülmesinin sebepleri; zorlu yolculuklar ve yetersiz beslenmelerinden dolayı vücut dirençlerinin zayıf olması ve büyük gruplar halinde sağlıksız koşullarda barınmalarından kaynaklanmaktaydı. Göçmelerin barındırıldıkları yerler genellikle cami, terk edilmiş binalar, baraka ve çadırlardı. Bu gibi yerlerde çoğu zaman su ve temizlik konusunda eksiklik olabiliyordu. Bu durum salgın hastalıklara davetiye çıkardığı gibi hasta olan göçmenlere zamanında müdahale yapılmadığı takdirde hastalık kontrolden çıkabiliyordu.

Osmanlı Devleti salgın hastalıklarla mücadelede başta karantina uygulaması olmak üzere birçok yöntemi uygulamaya çalıştı. Dış ülkelerinde üyesi bulunduğu Meclis-i Tahaffuz'da hastalıkla mücadelede birçok konu tartışıldı. Özellikle salgın sürecinde göçmenler ve hac ziyareti konularında İtalyan asıllı Dr. Barozzi ve Fransız Epidemiyolog Antoine Fauvel'in çalışmaları hastalıkla mücadelede yararlılıklar sağladı. Sinop, Çatalca, Kavak gibi yerlerde bulunan tahaffuzhaneler sayesinde Rusya'dan gelen kişilerin kontrolleri sağlandığı gibi tebhırhanler sayesinde dezenfekte işlemleri yapıldı. Göç ve salgın hastalıklar sürecinde başta İstanbul olmak üzere Trabzon, Sinop, Erzurum gibi şehirlerde daha yoğun çalışmalar yapıldı. Sağlık çalışanlarının eksik olduğu düşünülen yerlere istihdam sağlanarak salgın hastalıklarla mücadelede önemli işler yapıldı.

Rusya'da bulunan Müslümanların salgın dönemlerinde hac ziyareti yapmak istemeleri de dönemin sorunları arasındaydı. Binlerce kişi aylarca başta İstanbul olmak üzere Hicaz'a kadar yaptıkları yolculuklar sürecinde salgın hastalıkların daha fazla bölgeye yayılmasına sebep oluyordu. Yolculuk süresince Üsküdar, Kartal, Gebze, Hersek, İznik, Lefke, Vezirhanı, Söğüt, Eskişehir, Hüsrev Paşa, Bolvadin, İshaklı, Akşehir, Ilgın, Ladik, Konya, İsmil, Karapınar, Ereğli, Ulukışla, Çiftehane, Ramazanoğlu Yaylası, Çakıt, Adana, Misis, Kurtkulağı, Payas, Belen, Antakya, Zembakiye, Şu'ur, Madik, Hama, Humus, İkikapılı, Şam, Kubbetü'l-Hacc, Müzeyrib, Mafrak, Ayn-ı Zarka, Ma'an, Akabebeşi, (Akabetü'r-re's) Kal'a-i Tebük (Âsî Hurma), Birke-i Mu'azzama, Dârü'l-Hamrâ (Berdu'l-Acüz, Pirinç Ovası), Medâyin-i Sâlh, Ülä, Bi'r-i Ganem, Sahrâ-yı Matrân, Bi'r-i Cedid, Hediye Eşmesi, Fahleteyn (Selam Kayası), Vâddiyü'l-Kurâ, Medine-i Münevvere, Bedr-i Huneyn, Mekke-i Mükerreme, Minâ, Müzdelife, Cebel-i Arafât menzillerini kullanan hacılar buralarda toplu olarak buldukları için hastalığın daha çok yayılmasına neden olmaktaydılar. Avrupa ve Amerika hac ziyaretinden dolayı salgın hastalıkların yayıldığını iddia ederken Osmanlı da dini inançlarını yerine getirmeye çalışanlara yardımcı olmaya çalışıyordu. Hacıların geçiş güzergahlarının güvenliği, karantina uygulamaları ve dezenfekte işlemleriyle Müslümanları koruyan Osmanlı bu zorlu dönemde güçlü devlet rolünü üstlenmekteydi. Ancak hacı adaylarına karşı yapılan uygulamalar Osmanlı Devleti'ni birçok açıdan olumsuz yönde etkilemekteydi. Hacılara yapılan sağlık harcamalarının yanı sıra her yıl İstanbul'a gelerek iç pazara canlılık katan hacı adaylarının salgın hastalıklardan dolayı İstanbul'a girişlerinin yasaklanması ticari anlamda sorun oldu. İstanbul esnafı yapılan yasaklamanın ve karantina uygulamalarının kaldırılmasını umuyordu.

Osmanlı Devleti her ne kadar göçmenlerin gelmesini az da olsa sınırlandırabilse de hacı adaylarının gelmesini sınırlandıramıyordu. Bundan dolayı her gelen hacı adayına karşı elinden geldikçe gerekli tedbirleri almaya çalışıyordu. Hacı adaylarının salgın dönemlerinde ibadetlerinin yasaklanması konusunda herhangi bir malumata rastlanılmadı. Herhalde dini gereklilik olarak düşünülen bu durumun yasaklanması birçok asayiş sorunlarının çıkmasına sebep olabilirdi. Öyle ki günümüzde bile dini vecibelerini yerine getirmeye çalışanlara karşı herhangi bir kısıtlama yapıldığı takdirde devlet ricali tepkiyle karşılanmaktadır.

XIX. yüzyıl salgın hastalıkları ve göçmenler konusunda zorlu bir sürece tanık olan Osmanlı Devleti elinde bulunan imkânlarla yararlı işler yapmaya çalıştı. Göçmenlerin içinde bulunduğu sağlıksız durum

hastalığın öldürme etkisini arttırmakla beraber hacı adaylarının dini inançları gereği yaptıkları davranışlar ve kimi zaman kurallara uymak istememeleri olumsuz sonuçlar doğurdu. Genel itibarıyla Osmanlı Devleti'nin hem salgın hastalıklara karşı vermiş olduğu mücadelede hem de göçmenlerin ve hac ziyaretinde bulunan Müslümanların ihtiyaçlarını karşılama noktasında başarılı olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Arşivler

-Rusya Devlet Tarih Arşivi (Российский государственный исторический архив)

РГИА, Ф. 573, О. 12, Д. 13390, Л. 11.

-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi

BOA, Y.MTV, 12/5, H-07-09-1300.

BOA, İ. DH, 766/62392, H-04-03-1295.

BOA, A. MKT. NZD, 308/26, H-18-08-1276.

BOA, A. MKT. UM, 500/82, H-17-03-1278.

BOA, Y. PRK. HR. 1/77, H-17-09-1294.

BOA, MV, 77/111, H-15-06-1311.

BOA, A. MKT. MHM, 593/31, H-25-06-1311.

BOA, BEO, 3199/239851, H-23-10-1325.

BOA, BEO, 3198/239850, H-22-10-1325111.

BOA, BEO, 3824/286738, H-14-11-1328.

BOA, İ. HUS, 160/53, H-17-10-1325.

BOA, A. MKT. MHM, 293/57, H-21-09-1280

BOA, DH. MKT, 1980/31, H-06-01-1310

BOA, DH. MKT, 2020/61, H-24-04-1310

BOA, DH. MKT, 2057/48, H-13-08-1310

BOA, DH. MKT, 2617/64, H-02-09-1326

Gazeteler

Vakit, 8 Rebiülahir 1295 (1878), Sayı 859.

Takvim-i Vakayi, 3 Zilhicce 1247, Sayı 24.

Tanin, 8 Teşrin-i Evvel 1909, Sayı 396.

Kitaplar

Abbott, E. (1924). *Immigration: Select Documents and Case Records*. Chicago: The University of Chicago Press.

Behçet, M. (1247). *İllet-i Cedid Risalesi*, İstanbul: (Eserde yayın bilgisi bulunmamaktadır).

- C. MacNamara, F.C.U. (1876). *A History of Asiatic Cholera*, London: Macmillan And Co.
- Houghton, H. (1873). *American Public Health Association, Public Health Reports and Papers*. New York: The Giberside Press: Cambridge.
- McNeill-Hardy W. (1975) *Plagues and Peoples*. Garden City-New York: Anchor Press/Doubleday.
- Бадаев С.-Э.С. (2008). *Чеченская диаспора на Среднем и Ближнем Востоке: история и современность*. Нальчик: Республиканский полиграфкомбинат им. Революции.
- Волкова Н.Г. (1974). *Этнический состав населения северного Кавказа в XVIII - начале XX века*, Москва: Издательство Наука.
- Yıldırım, N. (2009). Salgın Afetlerinde İstanbul. Said Öztürk (Ed.), *Afetlerin Gölgesinde İstanbul: Tarih Boyunca İstanbul ve Çevresini Etkileyen Afetler* içinde (s. 109-184). İstanbul: İBB Yayınları.

Tezler

- İpek, N. (1991). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Makaleler

- Armağan, L. (2000). XIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l Hacc). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 20, 73-118.
- Başıbek, T. (2017). 19. Yüzyıl Sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhacir Hareketliliğine Suriye Vilayetinden Bakmak. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 282, 50-56.
- Doğan, F. (2013). 18 ve 19. Yüzyıllarda Şam-Medine Hac Yolu ve Güvenliği: Cerde Başbuğluğu. *Tarih Okulu Dergisi*, 6/XV, 127-157.
- Gümüşsoy, E. (2011). Doksanüç Muhaceretinde Gümülcine. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 317-327.
- Mithad A. (2003). Devlet-i Aliye-i Osmaniye'de Karantina Yani Usul-i Tahaffuzun Tarihçesi. Çev: Abdullah Köşe. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 5/1, 89-119.
- Sarıyıldız, G. (2001). Karantina. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, 463-465.
- Sarıyıldız, G. (1998). Osmanlılar'da Hıfzıssıhha. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, 319-321.

- Kara, A. (2013). XIX. Yüzyılda Çorum'da Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve Yaşanan Sorunlar. *Turkish Studies*, 8 (6), 333-344.
- Yalçınkaya, M. A. (2019). Fransız Epidemiyolog Antoine Fauvel'ye Göre 1849'da Karadeniz Karantinaları. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 13 (26), 439-460.
- Yıldırım, N. (2016). İstanbul Boğazı'nda Karantina Uygulamaları. *Yeni Deniz Mecmuası*, 1, s. 44-61.
- Yıldırım, N. (2006). Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyancılar: Karantina İstemezük. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 150, 18-27.
- Yılmaz, Ö. (2018). 1864 Kafkas Göçü'nde Trabzon'da Yaşanan Sorunlara Bir Örnek: Dr. Barozzi-Yaver Efendi Çatışması. *KAREN Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4 (5), 1-31.
- Yılmaz, Ö. (2014). Fransız Epidemiyolog Antoine Fauvel'in Osmanlı Devleti'ndeki Çalışmaları (1847-1867). *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu (8-10 Mayıs 2014) Tam Metini İçinde* (s. 190-206).

Конфиденціально. 1

16 АВГ. 1901

КАНЦ. МИН. ФИНАНС.

Д. П. С. № 164

14 АВГУСТА 1901. *N.M.*

18 августа

МИНИСТЕРСТВО

Господину Министру Финансов.

ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ.

**ДЕПАРТАМЕНТЪ
ПОЛИЦИИ.**

*Г. Министру не видящему прихода
ссылка на циркуляры и предположений
и-во Ва. Дин*

№ 2 „Дѣлопроизводству.“

20/III Н. Кудряков

11 Августа

№ 4074

Въ 1894 году между мусульманами Уфимской, Самарской, Казанской, Оренбургской и другихъ губерній стали распространяться слухи о предстоящемъ, будто-бы, обращеніи ихъ въ православіе по распоряженію правительства. Слухи эти, основанные на неправильномъ толкованіи мусульманскимъ духовенствомъ нѣкоторыхъ правительственныхъ распоряженій, имѣли послѣдствіемъ появленіе среди мусульманскаго населенія стремленія къ переселенію въ Турцію и распродажѣ съ этою цѣлью принадлежащаго ему имущества. По доведеніи о семъ въ Апрель 1894 года до **ВЫСОЧАЙШАГО** въ Возѣ почивающаго **ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА АЛЕКСАНДРА III** свѣдѣнія, ЕГО ВЕЛИЧЕСТВУ благоугодно было начертать: "Необходимо остановить и успокоить населеніе". Благодаря

По ВЕСОЧАЙШЕМУ повелѣнію.

на В. Дин

Н/с

*323
1901 Р. стр. 323(1.1)*

12/8.

Ek: 1894'te Ufa, Samara, Kazan, Orenburg ve diğer vilayetlerden Osmanlı topraklarına dini gerekçelerle göç etmek isteyen Müslümanlar hakkında Rus İçişleri Bakanlığı'nın yazısı.

своевременно принятымъ, во исполненіе таковой М О Н А Р - Ш Е Й воли, къ успокоенію мусульманъ мѣрамъ, начавшееся выселеніе ихъ въ Турцію вскорѣ прекратилось, выразившись лишь въ переселеніи за границу 412 человекъ татаръ и башкиръ изъ числа уроженцевъ Уфимской и Самарской губерній, на принятіе коихъ въ Турцію послѣдовало еще въ 1894 году соглашеніе Оттоманской Порты; у переселившихся отобраны были подлиски о невозвращеніи ихъ въ предѣлы Имперіи.

Затѣмъ, съ 1897 года подобное-же стремленіе къ переселенію въ Турцію начинаетъ замѣтно проявляться и въ средѣ мусульманъ Кавказа. Появившись первоначально въ Кубинскомъ уѣздѣ, Бакинской губерніи, движеніе въ пользу переселенія въ Турцію стало затѣмъ распространяться между мусульманскимъ населеніемъ Елизаветпольской, Тифлисской и Эриванской губерній и горцами Дагестана. Побудительною причиною къ тому движенію, по всей вѣроятности, явилось сложившееся среди Кавказскихъ магометанъ убѣжденіе въ томъ, что Турецкое правительство бесплатно отводитъ оставленныя бѣжавшими въ Россію армянами земли подъ заселеніе мусульманами, съ отпускомъ имъ пособія на обузавденіе и освобожденіемъ на нѣсколько лѣтъ отъ платежа всѣхъ повинностей. Не получая разрѣшенія на переселеніе | разрѣшеніе это дано было лишь 1751 семейст-